

Такім чынам, пункт погляду пісьменнікаў на ваенныя падзеі, асновай якіх стаў рэалістычны пачатак, нават не пацверджаны непасрэдным жыццёвым вопытам, мае права на існаванне. Такія творы эстэтычна доўгатэрміновыя, бо адлюстроўваюць праўду пра час і чалавечае быццё, якія асэнсоўваюцца з пазіцый народных інтарэсаў і гістарычнай перспектывы. Пастаўленыя ў аповесцях праблемы актуальныя і злабадзённыя для свайго часу, бо яны атрымалі выхад у будучае.

Літаратура

1. Адамовіч, А. Літаратура, мы і час: Артыкулы і выступленні / А. Адамовіч. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1979. – 384 с.
2. Андраюк, С.А. Пісьменнікі. Кнігі / С.А. Андраюк. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1997. – 318 с.
3. Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя: у 4 т. / рэдкал.: У.В. Гніламёдаў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Беларуская навука, 2004. – Т. 4, кн. 1: 1966 – 1985 / У.В. Гніламёдаў [і інш.]. – 2004. – 927 с.
4. Грахоўскі, С. Ранні снег / С. Грахоўскі // Электронная бібліятэка RoyalLib.com [Электронны рэсурс]. – 2018. – Рэжым доступу: https://royallib.com/read/grahosksyargey/rann_sneg.html#143360. – Дата доступу: 20.10.2018.
5. Дамашэвіч, У. Выбранае: аповесці і апавяданні / У. Дамашэвіч. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1977. – 367 с.
6. Клейнборт, Л.М. Молодая Белоруссия: Очерк современной белорусской литературы: 1905 – 1928 / Л.М. Клейнборт. – Минск: Белорусское государственное издательство, 1928. – 508 с.
7. Тычына, М. Кузьма Чорны: эвалюцыя мастацкага мыслення / М. Тычына. – Мінск: Беларуская навука, 2004. – 168 с.
8. Тычына, М. Час прозы: літаратурна-крытычныя артыкулы / М. Тычына. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1988. – 206 с.
9. Чорны, К. Збор твораў: у 6 т. / К. Чорны. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1992. – Т. 6: Раманы, аповесці. – 464 с.
10. Шупенька, Г. Прага мастацкасці / Г. Шупенька. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1996. – 461 с.

В.Ю. Бароўка

(прафесар кафедры літаратуры
ВДУ імя П.М. Машэрава)

МЕТАМОЎНЫ РАКУРС У ТВОРАХ ПАЭТАЎ ВІЦЕБШЧЫНЫ ДРУГОЙ ПАЛОВЫ ХХ – ПАЧАТКУ ХХІ СТАГОДДЗЯ

Б.М. Гаспараў слухна заўважыў, што “інтуітыўны рух моўнага вопыту непадзельны з моўнай рэфлексіяй” [1, с. 17]. Рэфлексія аўтара над моўна-маўленчымі праблемамі імпліцытна заўсёды прысутнічае ў літаратурным творы, паколькі для пісьменніка – мова ёсць будаўнічы матэрыял, сродак вобразнага асваення і адлюстравання свету. Зародкі экспліцытнага выяўлення метамоўнай рэфлесіі ўсходніх славян можна

знайсці ў “Слове аб палку Ігаравым”, у беларускай жа літаратуры яно было пачата Ф. Багушэвічам у знакамітай прадмове да “Дудкі беларускай”, далей развіта Янкам Купалам і яго наступнікамі.

На Віцебшчыне паэты сталі выкарыстоўваць метамоўную рэфлексію з другой паловы ХХ стагоддзя. У авангардзе ішлі маладыя тады аўтары. Адзін з іх – Еўдакія Лось. У 1950-я гады яна напісала санет у форме прысвячэння “Роднай мове”. Ён быў напоўнены ўзнёслымі радкамі: “Табе складаю шчыры мой санет, // Прапрадзедкаў маіх жывая мова, – // Майго народа першая аснова, // Душы яго шырокі, чысты свет!” [2, с. 16]. Прысутнічалі там і згадкі пра асабісты творчы лёс, пра сваю далучанасць да лёсу мовы: “Калі і я ў табе пакіну след, // Хай не на ўсю ступню, хай напалову, – // Твая заслуга, казачнае слова, // Адзнака новых радасных прыкмет! // Да глыбіні душы мяне хвалюе, // Як пазнаю цябе і прагна п’ю я, // Нібы вады з крыніцы мне далі. // І крочу маладая з асалодай // Па гэтай любай, сонечнай зямлі, // Дзе роднай мовай дадзена валодаць” [2, с. 16]. У 1970-я гады Е. Лось напісала верш “Слова”, дзе выказала сваё разуменне творчасці, паважлівае стаўленне да слова: “Не чакайце, што буду хваліцца // перад іншымі мовай маёй. // Хіба хваліцца з лесу крыніца, // што грымотней яна за прыбой? // Той, хто любіць, папраўдзе ён ціха // слова роднае ў сэрцы спяліць, // беражэ ад пагарднага ліха: // калі слову, то й сэрцу баліць...” [3, с. 206].

Грамадская атмасфера сярэдзіны і другой паловы 1950-х гадоў спрыяла з’яўленню верша Петруся Броўкі “Родныя словы”. Твор пачынаўся з канстатацыі: “Яны даспадобы мне, хай і старыя, // Не толькі ў гучанні хвалюючы змест, // Як многа гавораць мне назвы такія, – // Мінск, Пінск, Брэст” [4, с. 175]. Мова для паэта – паказчык умоў існавання і заняткаў яе носбітаў, беларускія назвы гарадоў “сведчаць на ўсю неабсяжную шыр, // Што продкі любілі спакойную працу – // Шклоў, Клецк, Мір” [4, с. 175]. Мова беларусаў у сваёй аснове мілагучная і паэтычная: “Дзяды і бацькі нашу мову стваралі, // Каб звонка звінела, была, як агонь. // У сёлаў імёны, як гукі цымбалаў – // Блонь, Струнь, Звонь” [4, с. 175]. П. Броўка акцэнтаваў ідэі пра народ як стваральніка мовы, пра мову як выяўленне светабачання і светаадчування этнасу. Паказальны ў гэтых адносінах верш “Багата родная ты мова”: “Багата родная ты мова, // Цябе стварыў і ўзнёс народ, // А вобразы якія ў словах, // А параўнаньняў што за ўзлёт! // Вятры – вандроўнікі, вядома, // барозны – гуслі на раллі, // А сосны – рыцары ў шаломах, // Крыніцы – вочы ўсёй зямлі, // А хвалі ўвосень – гэта зрэб’е, // Як срэбра, ручаёк цячэ, // А зоры, як цвікі на небе, // І шмат яшчэ, і шмат яшчэ” [5, с. 69]. Блізкі да яго па танальнасці і верш “Калі ласка”, напоўнены паэтызацыяй родных слоў: “У любімай мове, роднай, наскай, // Ах, якія словы: “Калі ласка!” // Як звіняць яны сардэчнаю струною, // Праз усё жыццё ідуць са мною” [5, с. 365].

Падчас хрушчоўскай адлігі быў узят курс на інтэнсіўную інтэрнацыяналізацыю жыцця. Афіцыйная ідэалагічная ўстаноўка ў

дачынненні да моў народаў СССР інспіравала метамоўную рэфлексію ў творах таленавітых айчынных паэтаў. У 1966 годзе з’явіўся верш Уладзіміра Дубоўкі “Родная мова”, што стаў своеасаблівым паэтычным гімнам роднай мове, у якім арганічна спалучыліся глыбока асабістыя і агульнанацыянальныя матывы: “Родная мова, цудоўная мова! // Ты нашых думак уток і аснова! // Матчын дарунак ад самай калыскі, // ты самацветаў яскравая нізка. // Кожны з іх барвы дзівосныя мае, // вечным агнём зіхаціць – не згарае. // Ты мне заўсёды была дапамогай, дзе б і якой не хадзіў я дарогай. // Чую ў табе перазвоны крыніцы, чую ў табе і раскат навальніцы, // чую павевы зялёнага бору, // водгулле працы ў родным прасторы. // Кожнай драбнічкай ты варта пашаны, кожнае слова вякамі стварана. // І на вякі яно жыць застаецца, // вечнае так, як народнае сэрца” [6, с. 251]. Яшчэ ў канцы 1950-х гадоў Уладзімір Караткевіч напісаў у спавадальным стылі пранікнёны верш “Мова” з прысвячэннем Янку Брылю: “Ёсць паданне вякоў, што разбурыць калісь // Вавілонскую Вежу Адам // І няўмольна сальюцца мовы зямлі // У адну, няродную нам. // І мая безвыходна пойдзе ў змрок, // У атрутны, як вечнасці цень, // Трапяткая і сіняя, як васілёк, // Гарачая, як прамень” [7, с. 364]. Лірычны герой-рамантык не без пафасу дэкларуе: “І няхай да мяне не прыйдзе вясна, // Песня, шчасце, каханне, спакой, – // Ёсць адно не змяню свой чорны праснак // На атруту пшаніцы чужой. // Ты мой ясны хлеб і каханы май, // Песня продкаў, нашчадкаў палі, Без цябе, не з табой – не патрэбен рай // На душы. Ё небясі. На зямлі” [7, с. 364–365]. У 1960-я “Беларуская песня”, што адкрывала зборнік “Мая Іліяда” Караткевіча ўтрымлівала паэтычныя радкі з максімалісцка-рамантычнай характарыстыкай мовы і яе носьбітаў: “Там спрадвеку гучыць мая мова, булатны клінок. // Тая гордая мова, якую й тады не забудзем, // Калі сонца з зямлёю ў апошні заглыбцяцца змрок” [7, с. 136]. У сталым узросце паэт у вершы “Мова” уславіў яе аб’яднальны пачатак для беларусаў: мова адна для праваслаўных і каталікоў на Беларусі. Мова, у трактоўцы паэта, – святыня, дадзеная Богам: “Сярод іншых святынь неаджыўшых // Даў яе нам на кожны парог, // Твар для нас, – усякіх, – схіліўшы // З невымернаю літасцю Бог” [7, с. 249].

Паэзія Рыгора Барадуліна – паэтычнае асэнсаванне мовы, яе ролі для грамадства, для культуры, для творчасці, для асобы. У вершы “Неруш” паэт даў арыгінальную трактоўку мовы, акцэнтаваў яе крэатыўны пачатак: “Неруш ранішні – роднае слова, // Мне шукаць цябе, покуль гляджу, // Пад зялёным крылом верасовак, // Пад крысом спякоты й дажджу. // Слова, што як нарог для ратая, // Як для ластаўкі – стромы вільчак, // Ад якога на небе світае, // Ад якога яснае ў вачах. // А пашчасціць – натрапіцца неруш, – // Зазвіняць недзе промні наўзбоч. // Неруш свой панясу я аберуч, // Як слязіну з матуліных воч. // Ад абразы, ад позірку злога, // Шлях забытаўшы для наслання” [8, с. 101]. Радкам верша “Неруш ранішні – матчына слова, // Мне, як бору, цябе засланяць” [8, с. 101], як сведчыць яго мастацкая спадчына, паэт захоўваў вернасць усё жыццё. Верш Барадуліна

“Мая мова” – разважанне з акцэнтаванай дэманстрацыяй уласнай пазіцыі: “Сцвярджаюць гісторыкі і мовазнаўцы, // Што паступова сціраюцца грані нацый // І, нібыта як перажытак, аджыць павінна абавязкова // Мова маці маёй – беларуская мова, // Што мне, як імя ўласнае, блізкая і знаёмая, // Што па жылах маіх цячэ і сонным Сажом і Нёманам. // Я чакаю часіну сябрыны людской, // Але не згаджуся, што родныя мовы луской // Былі на рыбіне чалавецтва, // якая ў вечнасць плыве акіянам вечнасці. // І калі нават мова мая замаўчыць, // То не зробіцца мёртвай латынню. // Словы, дзе кожны гук // Азяблай сініцай цінькае, // Не стануць тэрмінамі медыцынскімі. // Калі мова мая // Уліецца ў агульны акіян – // Пацячэ ў ім, стрыманая, // Цёплым Гальфстрымам // І будзе мне сэрца грэць // Кожным ашчаджаным словам, // Бо, як жыта, спрадвечная, Беларуская мова!” [8, с. 103]. Метафарычна функцыі роднай мовы асвятляліся ў вершы-прысвячэнні “Роднаму слову”: “Было спрадвеку, слова, ты // Крыніцай цудадзейнай сілы, // Што вызваляла з нематы, // Айчыны ніву каласіла. // Ты наталяла смяглы рот // І васкрашала ўдар грамовы, // Каб сам сабою стаў народ, // Пачуўшы гукі крэўнай мовы!” [8, с. 277]. Нацыятворны пачатак мовы пастаянна артыкуляваўся Барадуліным. Велічальнай песняй роднай мове з’яўляецца верш “Беларускае слова”: “Беларускае слова ад спеву // Бо спявае ў ім даўніна. // Беларускае слова ад гневу, // Ад Ярылы, ад Перуна. // Беларускае слова ад ласкі – // Сведчаць вучны ды салаўі, – // Не наймалася ні ў падпаскі, // Ні ў падбрэхічы, ні ў халуі. // Беларускае слова ад злосці // Да няпрошаных прыбышоў, // Асалоду п’е з чараў міласці, // Медавуху духу з каўшоў. // Беларускае слова ад славы, // Ад ракі дае светлае дно. // Госці ўстануць з застольнай лавы, // Як у хату зойдзе яно. // Беларускае слова ад Бога, // Слову нашаму Бог дапамог. // Хто не любіць яго, ад тога // Назаўсёды адвернецца Бог!” [9, с. 248]. Для паэта родная мова – свайго кшталту этнаідэнтфікацыйны код: “Ты ад маці, ты матчына, // Беларуская мова. // Зорамі растлумачана // Сэрцу кожнае слова. // Ты, як раніца шчырая, // Маеш цёплыя рукі. // І вяртаюцца выраі – // Толькі б чуць твае гукі. // Там, дзе ёсць ты, – пагодліва, // Дзе няма – там зімова. // Будзь ты ўдзячных паходняю, // Беларуская мова” [9, с. 286].

Сувязь мовы і жыцця, лёс лексічнага складу роднай мовы таксама прыцягваў увагу паэта. Дасціпна і экспрэсіўна гэтыя пытанні знайшлі ўвасабленне ў вершы “Забытыя хутары”: “Забытыя хутары – // Этымалагічныя слоўнікі, // Паз’ехалі гаспадары, // А словы дасюль не злоўленыя, // Выжыўшы ў ліхалеццях, // Гнездзяцца ў пунях, у клецях // Ластаўкамі легкаккрылымі // Ў кожным праломе, выламе. // Стрынуць цішыню стрыжамі // Над стрэхамі, над крыжамі. // Сняжэюць словы і росяцца, // І ў сэрцы пагрэцца просяцца” [9, с. 23]. У гумарыстычным па танальнасці вершы “Прызнанне” паэт зазначаў: “Як уплывовы дзядзька // Сваякоў, // Я словы перацягваю // Ушацкія // У стольны Мінск // Па лініі радкоў. // Няхай жа мне // Сімпацыі сваяцкія // Даруюць чытачы. // Сваю радню, // Як дабрыню, // Я ўпарта перацягваю, // Падперазаўшыся //

Зямляцкай дзягаю, // Былы давер // Ад сцюжы бараню. // І, каўняры наставіўшы, // Са мной // Ідуць упопеч // Слова наравістыя. // І ўшацкі край, // Што ў непагадзі выстаяў, // Як шчыт надзейна-родны за спіной” [9, с. 31–32]. Роля мовы, месца беларускай мовы ў коле моў свету тонка, метафарычна, экспрэсіўна выказана ў “Нашай мове”: “Думку нашчыш золкімі ўспамінамі, // Сэрца песняй жніўнаю надзеіш, // У вякоў пад цёмнымі ялінамі // Белаю бярэзінкай ніцеіш” [9, с. 70]. Параўнанне “белаю бярэзінай ніцеіш” эстэтычна і аксіялагічна важнае ў пісьменніцкай трактоўцы роднай мовы. Арыгінальны па форме філасофскі верш “На схіле алфавіта”, дзе сцвярджалася думка, што чалавек гаворыць, пакуль жывы, іншымі словамі, чалавек, калі гаворыць, даказвае, што ён жывы. Верш пачынаўся словам “Адчай” з падсумаваннем у фінале твора: “І кожнае слова // Твой век пялегае, // Пакуль у слоў цябе // Не выйграе пры дзяльбе // Ці-// шы-// ня” [9, с. 83]. Таленавіты паэт з Ушаччыны пісаў і пра ўзаемадзеянне моў і культур. У вершы “Беларускія татары” ён выказаў словы ўдзячнасці татарам: “Вы мову збераглі крывіцкую // І ў сэрцах вашых, // І ў кітабах” [9, с. 367] і адзначыў: “Хапіла ж нашым мовам // Смеласці, // Сышоўшыся, не разгубіцца, // А ў маладой паразумеласці, // Як дзвюм крыніцам, // Светла біцца” [9, с. 368]. Мовы народаў-суседзяў ўзаемадзейнічаюць, збліжаюць людзей, а паэты жывуць, пакуль жыве іх мова, паводле радкоў верша “Апошнія паэты яўрэйскія”: “Каму чытаць ім // вершы свае на ідыш? // Старыя пайшлі да продкаў, // аглухлі, // адвыклі. // Моладзь не разумее. // Сабакі ў гарадках перадохлі. // Местачковыя вераб’і // ў апошнім калене // звяліся хіміяй. // Ні школ, ні вучняў, // Толькі словы // такія-сякія ўпалі // па дарозе // ў беларускую мову. // Мне цьмяна прыгадваецца, // наплыўна бачыцца, // як на перадваенны брук // ляцелі з вокан // кніжкі з незразумелымі літарамі, // нібыта па снезе // прайшлося шмат лапак птушыных. // Зачынялася школа // у мэтах адзінамоўя // альбо ўзаемаразумеання. // Хоць дагэтуль // столькі вякоў // Янка і Янкель, Зося і Залда // добра адно аднаго разумелі” [9, с. 139–141].

Адна з істотных ліній метамоўнай рэфлексіі ў Р. Барадуліна – пісьменнік і мова. У прысвечаным земляку Арцёму Вярыгу-Дарэўскаму вершы “У выгнанні” трагедыя сасланага паэта бачылася Барадуліну найперш у адарванасці таго ад роднай глебы: “І для каго пісаць, // Калі не чуеш мовы, // Калі прыціхла ўсё ў спуджаным бары? // І совы мудрых слоў // Вартуюць сховы, // Маўчаць табе ў спіну // У сквапным гушчары” [9, с. 20]. Трапна характарызаваў Р. Барадулін стыль і ўнёсак выдатных пісьменнікаў-землякоў у развіццё мовы. Так, у вершы “За словам Быкава іду!” ён заўважаў: “Ашчадны быкаўскі радок, // Як непрытомлены хадох, // Вядзе на топішча, // На ляды, // На Посніцу, Дзяды, Каляды. // І рада, ўчуўшы халадох, // Душа сабе не даўшы рады” [9, с. 152–153], а ў вершы “Успамін пра Уладзіміра Караткевіча” падкрэсліваў: “Ты верны рыцар // Слоў крывіцкіх, гойных // Якія не загубяцца нідзе” [9, с. 208].

Віртуозна валоданне словам нараджала ў Барадуліна вершы, дзе жартаўліва пераасэнсоўвалася гучанне і значэнне слоў, як у “Дарожнай граматыцы”: “Запамінае восень слова // Kalt // Далёка йшчэ да белых падзяжоў. // Надледзянелы з раніцы асфальт // Прабіты пасашкамі капяжоў. // Абцас дакладны // Тут ступаў няраз, // Брук, як свайго, дапытваў: // – Was ist das ? // Калі са шпорай бот // Яцеў на фэст, // Пыталіся прысады: // So to jest ?// І каблучок, // Пацокваючы смела, // Вяз у асфальце спёкаю: // – В чём дело? // Гамаш з падэшваю // Працёрта-мяккаю // Ашчэраны // Адно спрагае: // – Дзякую!” [9, с. 259–260]. На гумарыстычным абыгрыванні значэнняў слоў угрунтавана і радкі паэта: “А я, пасівелы дзядоўнік, // Стаю пры апошняй вярсе. // Яшчэ на зямлі я назоўнік, // А мне ўжо займеннік расце” [9, с. 359].

Метамоўны ракурс у творах паэтаў Віцебшчыны другой паловы ХХ – пачатку ХХІ стагоддзя ахопліваў пытанні гісторыі, месца, ролі беларускай мовы, функцый і месца мовы ў жыцці грамадства і творчай асобы, крэатыўных магчымасцей слова. Найбольш тэматычна шырокі, семантычна і эстэтычна значны ён у паэзіі Рыгора Барадуліна.

Літаратура

1. Гаспаров, Б.М. Язык, память, образ / Б.М. Гаспаров. – М.: НЛЮ, 1996. – 352 с.
2. Лось, Е. Выбраныя творы: у 2 т. / Е. Лось. – Мінск : Маст. літ., 1979. – Т. 1. – 320 с.
3. Лось, Е. Выбраныя творы: у 2 т. / Е. Лось. – Мінск: Маст. літ., 1979. – Т. 2. – 320 с.
4. Броўка, П. Збор твораў: у 9 т. – Т. 3 / П. Броўка. – Мінск: Маст. літ., 1988. – 543 с.
5. Броўка, П. Збор твораў: у 9 т. – Т. 4 / П. Броўка. – Мінск: Маст. літ., 1989. – 591 с.
6. Дубоўка, У. О Беларусь, мая шыпына: выбранае / У. Дубоўка. – Мінск: Маст. літ., 2002. – 318 с.
7. Караткевіч, У. Збор твораў: у 8 т. – Т.1. – Мінск: Маст. літ., 1987. – 431 с.
8. Барадулін, Р. Збор твораў: у 4 т. / Р. Барадулін. – Мінск: Маст. літ., 1996–2002. – Т. 1. – 1996. – 382 с.
9. Барадулін, Р. Збор твораў: у 4 т. / Р. Барадулін. – Мінск: Маст. літ., 1996–2002. – Т. 2. – 1998. – 382 с.

І.А. Блінова

(докторант Нацыянальнага педагогічнага
універсітэту ім. М.П. Драгоманова, м. Київ, Украіна)

ПРОЗОВИЙ ТЕКСТ ЯК ДИСКУРС

Дыскус (від лат. discursus, нім. Diskurs, фран. discours, англ. discourse – спачатку: блукати, розгалуження, розбігання, розходження, розростання, біг туди-сюды, прогулянка, коловорот; пізніше – міркування, доказ, аргумент, бесіда) – багатозначны тэрмін-поняття, што вживаецца в дослідженнях як різних галузей науки (філософії, семіотики, саціалогіі, псіхалогіі, тэоріі штучнага інтэлекту, історіі (этнологіі, этнографіі), антропалогіі, літэратуразнаўства, тэоріі камунікаціі), так і власне лінгвістич-